

Az ökör, a traktor és a „gépszörnyeteg”

Agrármodernizáció a 20. századi szépirodalom és társadalomrajz tükrében

Bevezetés

„Abba az időbe még nem vót gép, de még ló is sok helyen nem vót, csak ökörrel dógóztak” – vall Móricz Zsigmond egyik hőse, Joó György ifjúkoráról és az első világháború előtti tapasztalatairól *A boldog ember* (1935) című regényében. E tanulmány e főhős nézőpontjához hasonlóan a múltra irányulva azt kívánja felidézni, hogy a 19–20. századdal kezdődő, a világháborúk között és után fokozódó agrárgépesítés jelenségei miként tűnnek fel a magyar és a világirodalomi tablón. A megjelenő „gépek” ugyanis számtalan okból foglalkoztatták mind a szépirodalmi, mind a szociográfiai alkotókat itthon és világszerte. E tünemények hol átokként, hol áldásként, hol reményként, hol fenyegetésként, hol délibábként, egyszer az újszerűség varázsának tónusával, máskor a magától értetődőség prózai árnyalataival lépnek színre. – Ám mindenképpen hangsúlyosan és a maguk meghatározó horderejével elevenednek meg eme időnként komor realizmusról, máskor az idealizálás tendenciáiról árulkodó művekben.

Egy agrártörténeti összefoglaló után a magyar népi írói mozgalom kiválóságaira történő összpontosítással tekintjük át a vonatkozó időszak agrármodernizációs-gépesítési fejleményeinek irodalmi örökségét és mintáit. Téve mindezt természetesen abban a tudatban, hogy nemcsak a szóban forgó változások valószínű visszhangja óriási, hanem azon volumen is, amelyet a vonatkozó irodalomban mindez kiszorít. Éppen ezért a vizsgált szakaszok tágabb cselekmény-összefüggéseit vagy egyéb szociográfiai horizontjait nem szándékozom tisztázni e tanulmányban, sem mélyreható elemzésekbe bocsátkozni egyéb, máskülönb fontos aspektusokat illetően. E helyen inkább villanásszerűen világítom meg e folyamatokat egy-egy alkotás egyes utalásain keresztül olyan

IVÁNYI MÁRTON PÁL (1984) a Budapesti Corvinus Egyetemen tudományos fokozatot szerzett, a digitális média társadalmi, geopolitikai, nemzetközi politikai gazdaságtani és ideológiai jellemvonásait vizsgáló kommunikációkutató. Eme interdiszciplináris vizsgálódásai mellett nyelvészeti, történelmi, vallástudományi, irodalomtörténeti és közéleti témákkal is foglalkozik.

szerzők nyomán, akik akár egész életművüket is e fejlemények testközelből történő vizsgálatának szentelték.

Az agrárgépesítési tendenciák történelmi vetülete

A magyar gazdasági és társadalmi élet alapja hagyományosan a mezőgazdaság volt. Noha túlsúlya a 19. század utolsó harmadában csökkent, az ország összlakosságának többsége az első világhégés előtti évekig az agráriumból élt. Az ágazatban fokozatosan előretörő gépesítés megindulásáról a kiegyezés körüli évektől beszélhetünk. Az 1895-ös mezőgazdasági összeírás már a gépesítés viszonylagos előrehaladását tükrözi egyes szakágak terén, aminek a hátterében az is állt, hogy a szántóterületek számottevő gyarapodásával igény támadt a mezőgazdasági munkaeszközök és gépek tökéletesítésére. Ennek megfelelően egy emberöltő alatt például faeke-vaseke eszközváltás is végbement, ráadásul ekkorra már egyes források (Kollega és mtsai 1997, 501) szerint 159 gőzekét is rendszeresítettek hazánkban.

A leglátványosabb átalakulás a cséplés munkafolyamatában ment végbe. A gőzcséplőgépek száma mintegy 9 ezerre nőtt. A lóvontatású vetőgépek és cséplőgépek állománya egyaránt 40 ezer fölött volt, míg a lóvontatású arató- és kaszálógépek száma megközelítette az 5 ezret. Igazolva egyben a móríci hős Jóó György fentebb idézett visszaemlékezését is, a lovakkal történő nyomtatást és a kézi cséplést az 1890-es évekre teljesen háttérbe szorították a cséplőgépek. A ló vontatta járgányok és gőzgépek egyre inkább a benzinmotoros traktoroknak adták át a helyüket, amelyek az igavonó állatok (lovak, bivalyok, ökrök, tehének) mellett a századelőn jelentek meg. Az első világháború kirobbanásához közeledve a cséplés 90%-át már géppel végezték (Kollega Tarsoly és mtsai 1997, 500–501; Romsics 2017, 355–356).

A cséplőgépek elterjedése az igaerő felszabadításával csökkentette a nyári és őszi munkatorlódot, s hozzájárult a nagyüzemi termelés fölényének kibontakozásához a gépek beszerzésére jóformán teljesen képtelen paraszti gazdaságokkal szemben. A közép- és nagybirtokokon a századfordulótól kezdve nagyrészt már géppel vetettek, míg a kisbirtokokon továbbra is a kézi vetés dívott (Romsics 1999, 28).

A géppark növekedésének egyik forrása részben a mezőgazdasági gépek behozatala volt, ami a század első évtizedében több mint megkétszereződött, a másik pedig a hazai gyártás. Az agrárgépesítés folytatódott az 1920-as évek második felének konszolidációja és a felvett jelzálogkölcsönök révén, és egy további műveletre is összpontosult az említett cséplésen felül, mégpedig a traktorvontatásra. A traktorállomány több mint megháromszorozódott három év leforgása alatt (1925: 1183 db és 1928: 6 ezer). A hőmotoros cséplőgépek száma 1928-ban már meghaladta a 9 ezret, és ezzel párhuzamosan megindult a múlt századi járgányos és gőzcséplők végleges leváltása nemkülönben.

A technikai fejlesztést megakasztotta a nagy gazdasági világválság a '20-as-'30-as évek fordulóján, ami a pénzügyi és hiteléletre is kiterjedt. Az ipari árin dexhez viszonyított agrárárindex valamennyi európai ország közül Magyarországon volt a legalacsonyabb; ugyanannyi iparcikk a válság alatt átlag kétszer annyi mezőgazdasági termékbe került, mint előtte. A gazdasági válság nemcsak a gépbeszerzéseket vetette vissza, hanem sok gazdaságban leállították a traktorhasználatot is: míg 1929-ben 6800 traktor volt üzemben, 1934-ben csak 3600. A traktorok száma még 1938-ban is alig néhány tucattal volt több mint egy évtizeddel korábban. Jelentősen csökkent a használatban levő gézekék száma is. Az egyébként sem prosperáló mezőgazdaság ily módon rendkívül nehéz helyzetbe került, nagymértékben eladósodott, s fejlődése úgyszólván teljesen megállt (Romsics 1999, 165; Kollega Tarsoly és mtsai 1997, 500–501).

A magyar mezőgazdaság alig részesült azokból az iparszerűség kezdetét jelentő, egyebek mellett a fokozott gépesítésből vagy a műtrágyahasználatból származó előnyökből, amelyek már Nyugat-Európában és főleg az Egyesült Államokban a termelés jelentős korszerűsödését eredményezte (Buday-Sántha 2011, 62) Már itt jelzem, hogy ez a nyugati, vélt vagy valós korszerűsödés azért nem bontja ki a történet minden szálát, mint majd egyes idézett szerzőknél látni fogjuk.

Itthon mindenesetre változatlanul alacsony volt a munkagépekkel való ellátottság. Nemcsak az ekék száma maradt el a kívánatostól, de boronát és kultivátort is inkább csak a nagyobb birtokokon alkalmaztak. A 100 kh-nál nagyobb gazdaságokban levő aratógépek a kalászos gabonák területének mindössze 15 százalékán tették lehetővé a gépi aratást. Tehergépkocsi még alig volt található a mezőgazdaságban. A vonóerő 94 százalékát az igásállatok szolgáltatták. A mezőgazdasági munkanélküliek nagy száma és az alacsony napszám-bérek szükségtelessé tették a technika jelentősebb modernizálását, ami leginkább az aratógépek elterjedését gátolta. Ugyanis a túlkínálatban levő olcsó munkaerő mellett nem volt érdemes gépeket alkalmazni. Ennek szépirodalmi reflexeire még terjedelmesen visszatérünk a későbbiekben. A válság megakadályozta a '20-as években beinduló műszaki fejlődésnek a kibontakozását, és ebben fordulat csak az 1938-as évtől következett be, melynek eredményeit a II. világháború elsöpörte (Kollega Tarsoly és mtsai 1997, 500–501; Buday-Sántha 2011, 60).

A „boldog kortól” a traktorig

Kodolányi János jóformán teljes munkásságát végigkíséri sajátos, komor realiz-musa a vidéki élet viszontagságait illetően. Időnként egyes műveiben a gépek

1 E „boldogkor” megfogalmazás, amely eredeti összefüggésében némi iróniával csendül fel, Illyés Gyula (1978, 74) szóhasználatát a *Puszták népe* szociográfiából.

is szimbolikus jelentőségre tesznek szert. Érzékletes, hogy 1924-ben írt *Börtön* című regénye egyik jelenetében a következőt mondja Varga Juli egyik családtagjának: „Azér, mer te gimnáziumot jártál, most mindég: villany, szántógép, orvos... Nem te fizetöd!” Nem is a konfliktus résztvevői, illetve a perpatvar konkrét tárgya a fontos ezúttal, hanem az, hogy e szembenállás egyik mozzanatában mintegy luxustárgyként jelenik meg a szántógép. Vagyis annak állítólagosan irreális elvárását hányják egymás szemére a karakterek.

Kodolányinak a rákövetkező évben befejezett *Kántor József megdicsőülése* című regényében az egyik szereplő, Vilonyai géplakatos „már elképzelte a műhely fekvését, berendezését, a cséplőgépek számára emelt félszert... Elképzelte, hogy mekkora úr lesz ott ő, a magáéban, a biztosban, végre, végre markában érezte élete és házassága eredményét, a gyümölcsöt.” Mígnem egy napon valóra válik Vinyolai e vágyálma, viszont az végül végzetes veszélyt hordozó, sorsfordító tragikummal járó történések előidézője is lesz a főszereplő számára, miután „nagyobb fia lihegve, izzadtan, kormosan és olajosan”, illetve kétségbeesetten hozza a többiek tudomására, hogy „– Ég a cséplőgép! Ég a cséplőgép! Körtépusztán kigyulladt az asztag!” Ezt követően „A géplakatos azonban hiába rohant, hiába, hiába, messziről látta a gomolygó füstfellegről, a felszálló pernyéről és szikráról, az egész borzalmas máglyáról, amely feketén és vörösen rajzolódott az égbe, hogy az ő legdrágább kincse, a cséplőgép, mellyel nyaranként egész kis vagytonokat rostálgatott össze, menthetetlen.” Itt a cséplőgép a maga szimbolikus súlyával jelenik meg, ezen túlmenően az egyik olyan tényezőként, amely a géplakatos morális megsemmisülését fémjelzi.

Móricz Zsigmond *Pillangójának* (1925) nyitójelenetében Zsuzsika „fején is sárga kendő volt, kerekre kötve a kontya vele, hogy a gép pora be ne lepje a haját”, miközben „a tüzes gép zúgott-csattogott, az etető dobja fel-felbúgott, mintha jajgatott volna, ahányszor beletömtek egy-egy kévét, a cséplőgép végén egyre ömlött a szalma, s a kerekei közt gyúlt a pelyva”. Ugyanő a könyv egy másik pontján egy őskori fogra bukkanva eltöpreng azon, hogy „furcsa lehetett az a régi világ, mikor még ezen a földön nem cséplőgép búgott”.

A prózaíró Babits Mihály 1927-ben megjelent *Halálfiái* című könyvének *A gádorosi danaidák* című részében nem is kifejezetten a mezőgazdasági gépek, hanem inkább a sokrétű változások okozta általános letargia mutatkozik meg az első világháború előestéjének következő élet- és tájképén: „A hegy megváltozott körötte; csak ő nem változott. Cenci emlékek között járt: hol voltak a régi, vidám tanyák? Hol voltak a régi, vidám szüretetek, nótáikkal, híres mulatságaikkal? A mulatós gazdák elhaltak; kedvetlen utódok vették át elhanyagolt szőlőkertjeiket, se pénzük, sem idejük sokat gondolni rá.” Mindenesetre az *Ó, vidám kamaszkor!* szerkezeti egység 7–8. fejezete során ugyanő lelkesen indul meg a környékre, hogy „permetező masinát” vásároljon. Az *Élet és irodalom* szakasz negyedik fejezetében a szőlő növényegészségügyi és társadalmi kockázatot (Iványi 2021) régóta hordozó ellenségeivel szemben már a permetezés hatásai egészítik ki az emberi tényezőt és akaratot: „a filoxéra számlálatlan milliói, le-

győzött hadseregként, bevonultak a Történelembe, a peronoszpórával állt még a küzdelem, igazi állóharc, úgyszintén a lisztharmattal is; működtek a finom permetezők, a gálicos lé azúrjával hintve meg a csipkés leveleket”.

Illyés Gyula *Pusztulás – Uti jegyzetekben* (1933) az „egykezés” és egyéb demográfiai kihívások árnyékában, illetve az urbanizáció összefüggésében jelennek meg a gépek, felvonultatva az első fejezetünkben is taglalt történelmi folyamatokat is: „Az emberi munkaerőt egyre nagyobb mértékben helyettesíti a gép, itt ez a fejlődés útja. A háború előtti aratósztrájk-mozgalmak és zsellér-lázongások még elriaszthatták a nagybirtokosokat az aratógépek üzembe helyezésétől (az egész országban nincs tán húsz aratógép), de a külföldi búzaverseny és a »köz-biztosság« további megerősödése előbb-utóbb visszahozza őket.”

Szintén Illyés Gyula *Puszták népe* (1978 [1936]) című kiváló szociográfiájában tágabb társadalom- és politikai gazdaságtani kritika kontextusába helyezi az agrárgépesítést: „A termelés mindjobban leveti feudális és a feudalizmus ráncai közt ilyen alakban itt-ott fennmaradó patriarkális formáját, és a kapitalizmusba öltözködik. A hűbéri földeken megjelennek a szántógépek és a racionális gazdálkodás újkori, művelt alkalmazottai, akik a cselédek magázzák, de úgy kezelik őket, oly ridegen, könyörtelenül, akár a gépeket, akár a gyári munkásokat. A pusztá üzemmé változik. A mocsarakat lecsapolják, az erdőket ki-tépik. A léleknek azonban mélyebbek a gyökerei, az még ellenáll” (1978, 41).

Érzékeltetve az új eszközök jelentőségét csakúgy, mint társadalmi presztízsét, feleleveníti továbbá, hogy édesapja „Bámulta a gépeket, áhítattal ténfergett körülöttük, de azokhoz csak vizsgázott gépkezelők nyúlhattak. Irigyelte őket, a világ legelőkelőbb népeinek tartotta ezeket a gépkezelőket” (1978, 45).

A pusztán a modernizáció egyik kísérőjelensége az agrárgépesítés: „De a bol-dog kor is véget ért egyszer. Jött a vasút, már nemcsak a lábon járó marhát, hanem a búzát is el lehetett szállítani oda, ahol pénzt adtak érte. Jött a tengeren-túli versenytől még mentes jó búzaár és vele a még nagyobb nyereségre való termelés. A legelőket felszántották, jöttek a gépek. Közben a parasztok előtt is kezdett világosodni, hogy a szabadságnak veszélyes járulékaik vannak, rájuk a szabad verseny jött. A robot után évtizedekig ők szántották az uradalom föld-jeit, ők arattak, ők nyomtattak legtöbb helyen egészen karácsonyig a hatalmas nyomtató csűrőkben. Most gőzekék kezdték hasítani a földet. A paraszti dülők egyre kisebb részekre darabolódtak, az utódok közül egyre többen szorultak a zsellérsorra vagy a pusztákra” (1978, 74).

Könyve későbbi szakaszán Illyés összehasonlítja a korabeli tapasztalatokat a régiekkel, érvelését társadalmi szintű következtetésekre futtatva ki: „Az ura-dalmak a szántást mindenütt szántógéppel végeztetik, a vetést vetőgéppel, a gabona cséplése is gépekkel folyik; az aratás azonban országszerte ma is kézi erővel, kaszával és sarlóval történik, akár századokkal ezelőtt. Ez a magyar földműves mozgalmak egyetlen eredménye.

A múlt század végén nálunk is feltűntek az aratógépek; ezek éppúgy gaz-daságosabban, gyorsabban, alaposabban végzik a munkát, akár a többi mező-

gazdasági gép. Egyetlen aratógép egy egész aratóbanda dolgát megcsinálja, feleannyi idő alatt... Az uradalmak természetesen ezeket is rögtön beszerezték; kitűnően beváltak. Egyik nyárról a másikra az ország egész földműves-arató munkássága feleslegessé vált. A lehető legrosszabb időben.

A híres aratósztrájkok kora volt ez [...] A mozgalom terjedt. S hogyan terjedt volna az aratógépek alkalmazása folytán a munkanélküli tömegekben, amelyeket mégsem lehetett egyik napról a másikra Amerikába átköltetni? Úgy látszik, voltak, akik el tudták ezt képzelni. Az aratógépek eltűntek úgy, ahogy jöttek. Nem tudom, van-e rá törvény, de dacolva a fejlődés parancsával Magyarországon, azt hiszem, ma egyetlen gabona-aratógép sincs üzemben. Gyermekkoromban a rácegresi gépszérűben még láttam egy párat, rozsdában fetrengve. A részes aratók morogva kerülgették a gépeket, s pusztulásukat siettetve titkon beléjük rúgtak. Rúghattak volna nyíltan is, ócskavasnak tekintette az uradalom valamennyit" (1978, 208–209).

Végül, könyve vége felé, a puszták jövőjét illetően kitekint a nemzetközi térre, miközben a *Pusztulás – Uti Jegyzetek*ben már megjelenített baljós víziók foglalkoztatják, részint éppenséggel az agrárgépesítéshez fűződő, korántsem derülő viszonyulásából adódóan: „Kanadában egy tagban álló, százezer holdas területeket kellő felszereléssel egy-két tucat mérnök bevet és learat. Cseléd ott egyáltalában nem kell. Ez a jövő vár a magyar parasztokra is? Ha az az elv diadalmaskodik, amely nem az embert, hanem a termelés gazdaságos voltát nézi, a magyar puszták is kiürülnek [...] Vannak uradalmak, amelyek feladva az elavult kizárólagos szemtermelést, belterjes gazdálkodásra térnek át, tehenészetet, sertéshizlalót rendeznek be. Ehhez több alkalmazott kell, mint az előbbihez? Kezdetben tán igen. Mindaddig, míg e munkák olcsóbb, gyorsabb és tökéletesebb elvégzésére is majd meg nem felelnek a gépek. Mindaddig, amíg a gépek nem segítői, hanem versenytársai lesznek a munkásnak; amíg valóban a »hasznat« szolgálik, és nem a »fejlődést«" (1978, 223–224).

A vidéki életforma egységes képe Veres Péter *Az alföld parasztsága* című, 1936-os szociográfiájában közzétett álláspontja szerint „az utóbbi időben meglehetősen felbomlott és megzavarodott”. E népi író is, hasonlóan Illyés Gyulához, mindezt az általános tőkés berendezkedés működési elveiből és strukturális sajátosságaiból eredezteti. Igaz, ő mindenekelőtt inkább a modernizáció általános hatásairól ír, nem kifejezetten a gépesítéséről, ám fontos az első fejezet történeti áttekintéséhez kapcsolódóan azon differenciált, társadalmi és térségi megközelítés, amellyel él: „a kapitalizmus és a vele járó termelési változások átalakították az eredetileg majdnem egységes parasztságot. A kisközvidékek, amelyek esetleg jó helyen, nagy utakhoz és a városokhoz közel voltak, előrehaladtak a polgárosodás és az osztálytagozódás útján. Más helyek, különösen az istenhátamegetti helyek, és főleg a nagybirtok-vidékek egészen hátramaradtak” (1936, 21–22).

Továbbmenve a szociográfiai munkák vonalán, Féja Géza *Viharsarok – Az Alsó Tiszavidék földje és népe* (1937) című monumentális művének *A jobbágyrendszer*

folytatódása című fejezetében érinti az uradalmi profitmaximalizációs stratégiához illeszkedő gépesítést, és ennek következményeként az egzisztenciális kiszolgáltatottságot (vö. Kollega Tarsoly és mtsai 1997, 500–501; Buday-Sántha 2011, 60): „Később pedig a gazdasági gépek korszakában, a nagybirtok kapitalizálása idején, egyre kevésbé szorult rá az emberi kéz munkájára s arra törekedett, hogy a birtokára települt bérlő parasztságtól mielőbb megszabaduljon, mert a gépek révén jövedelmezőbb lett a házi kezelés.”

Ugyanezen könyvnek *A kisgazdáról* szóló fejezete röviden érinti az Illyés és Veres munkáiból is ismert politikai gazdaságtani színteret és mindennek a Kodolányi és Németh László munkáiban megelevenített kockázatait: „a paraszt gépeket, traktort, új földpántlikákat vásárolt hitelbe, tenyészállatokat szerzett be, házat, istállót, tanyát és gazdasági épületeket épített. A tőke majdnem minden esetben uzsorakamat útján jutott a kezéhez.”

Végül a *Békés, a tiszántúli zsúfoltság* nevet viselő szakaszában Féja megállapítja a helyi lakosság vagyoni és demográfiai helyzete összefüggéseiben egyebek mellett azt is, hogy: „1934–35-ben a cséplőgépnél az egész részesek reggel 3-tól este 8-ig dolgoztak s mégsem kerestek többet napi 15–20 kg búzánál”.

Itt egy szó erejéig tisztáznám, hogy mi a szóban forgó részesgép, egy rövid exkurzus által némileg elvonatkoztatva az eddigi idővonalunktól. A Bibó István által szerkesztett, Szegedi Alföldkutató Társaság által kiadott közérdekű folyóirat, a *Népünk és életünk* 1931-es, III. évfolyamában a ceglédi vidék kiváló ismerője, Túri Károly nyújt támpontot mindennek a cséplőgépre összpontosuló munkamegosztási vetületéhez: „A géptulajdonos fogad egy megbízható embert, hogy állítson ki egy bandát. Ez lesz a bandagazda vagy gépes gazda. A bandagazda jóra való, dolgos emberekből szedi össze a bandáját. Egy bandában 17 egész és 7 félrészes van. Az egész részesek emberek, vagy emberszámba menő gyerekek, akik bírják a zsákot; a félrészesek, gyerekek, lányok és asszonyok szoktak lenni” (1931, 52).

Már a világot ismételten felforgató második nagy háború alatt jelenik meg Szabó Pál *Lakodalom – Keresztelő – Bölcső* (1998 [1941; 1942; 1943]), később *Talpalatnyi föld* címmel is közismertté váló trilógiája. Az első, *Lakodalom* kötet egyik jelenetében egy mellékszereplő, bizonyos Ferke „éppen egy újfajta szakekének a tulajdonságait magyarázza Jámbor Lajosnak, hogy szakítja a hantot, miegymás”. Majd így mutatja be a nemzedékváltásban levő szerszámot: „Ez az eke, tudod, testvér, nem úgy hasítja a földet, mint teszem azt, a régi fajta. Ennek egy kicsit, de csak hajszálnyival jobban földnek áll a fej, de azért úgy csúszik a csúsztató, hogy fényes utána a barázda feneke. Meg után a csoroszlya se úgy hasít, hanem csak pedzi...” (1998, 114). Itt még pusztán a kézi vezérlésen belüli generációváltásról van szó a Körös-vidék bihari részén, hiszen, noha már nem fából, hanem vasból készül, ám az eszköz továbbra sem automatizált.

A gépek közeledése és fokozatos elterjedése mellett is, a főszereplő Piros Góz egyik oldalán változatlanul „roppant mezők, kondák, gulyák, s tragédiákon nyikorgó talicskák, béres házak, kastélyok s rengő búzatáblák”. Eközben a másik

oldalon „ő áll az örök szélben, örök napsütésben, s amaz mind azon van, hogy mennél mélyebbre és mennél gyorsabban nyomja a földbe ásóját. Hozzá meg mennél kevesebbért. De minden mozdulat, minden ásónyomás harc, ellenállás. Minden ereje minden mozdulatában betétben van. Egy elvetélt lépés, henyélés, henye mozdulat, nyomban odavan a betétje. Elveszítette a harcot” (1998, 163).

A következő, *Keresztelő* című kötetben is jobbára a nélkülözés, a nehéz fizikai munka, a természetnek való általános kiszolgáltatottság naturalista képei tárnak elénk, a termelés ilyenformán az emberi erőn – és időnként annak tehetetlenségén! – nyugszik: „Az ember elvégzi a maga dolgát”, tegyük hozzá: még inkább kézzel, mint géppel, „a többit rábízza az Istenre s az időre”. A gazdák egyik rétege pedig – „akik a legkorábban kelnek, legkésőbbben fekusznak s úgy levágják kicsi földjeiken a búzát, mintha beretválták volna” – szintén javarészt pusztá kezére hagyatkozik. Amennyiben: „Nagy kívét kötnek, a tallót felgereblyélik annyira, hogy aztán nem lakik jól a madár se. Szemenként szedik fel a kipergett paszulyt vagy borsószemet” (1998, 211–214).

Ezalatt az „Akadémián élő búzával kísérleteztek, meg avval, hogy mit jelent a gép a nagyüzemű gazdálkodásban az emberi erő mellett”. Vagyis, noha általában „szédítő léptékben változik a világ”, a gépesítés még valahol távol késlekedik a határban. Noha már az éppenséggel a láthatáron van, vagy akár már közismertségnek is örvend, nem övezi azt bizalom, vagy történetesen nem váltja be a hozzáfűzött reményeket. Hiszen a főszereplő Piros Góz „hiába hajszolta az aratással a keresetet, távolról sem keresett úgy, mint a kubikon. [...] Nem bízott a részesgépben, ez alól kibújt, hanem a vármegyétől kötörést vállalt a kövesúton” (1998, 211–212).

Továbbmenve Szabó trilógiájának zárókötetére, az 1943-as *Bölcső*ben is, összhangban a cselekményi előzményekkel és Piros Góz „apoteózisával”, a hangsúly az emberi ágencián marad: „Minden talpalatnyi hely be van rakva, be van ültetve, ki is kelt, s most folyton-folyvást kapálja, piszkálgatja. Lehetetlen, hogy ennyi munka, ennyi akarat cserbenhagyná az embert [...] Az ember teljesen egyedül van növénnel, földdel, éggel, ha bármi nem sikerül, nincs senki, akit felelősségre lehetne vonni”. Továbbra sem „lehet az időnek nekiugrani, mint a számtartónak. Az ember itt van a mezőben pőrén, s jöhet a szombat, hiába tartja a markát [...] Ahogy hanyatlik a nap, azon módon gyorsabban megy a munka. Kiérni még ezen az egy soron, lekaszálni még ezt a kis lucernát, vagy kerülni még egyet a lókapával”, ugyanis „a jövő évi termelésnek a mai esztendő az alapja. Éppen úgy, ahogy egyik évben vet, másik évben arat az ember.” A tevékenységet, legalábbis az uradalom által megrendelt csatornaásás kontextusában, azonban időnként gépek is támogatják: „gépek dúrják ott, ahol kemény a föld, nincs már semmi baj” (1998, 356–366).

Máskor fenyegetést jelentenek e műszaki változások, ha nem is kifejezetten az agrárgépek, hanem az autós gázolások képében: „Lehet az, hogy az ember befogja a jószágot reggel, megindul a határra nagy csendességgel, és soha nem

érkezik meg oda. Lehetnek emberek, sofőrök vagy kik, akik szinte szánt-szándékkal, beléakaszkodnak tehénbe, szekérbe, hogy pillanat alatt váljon semmivé, ronccsá, döggé egész családnak, embernek minden igyekezete, terve, munkája, célja?” (1998, 387–388)

Az autóktól lényegesen komolyabb társadalmi-politikai fenyegetések árnyékában keletkezik George Orwell második világégés alatt szerzett, eredetileg 1945-ben megjelent *Állatfarmja*, hogy egy hazánkon és Európán kívüli exkurzussal az agrárgépesítés külföldi tapasztalatait is érzékeltessük. Noha a mű, mint a mesék általában, időtlen és nélkülozi a nyílt történelmi referenciákat, csakis feltételezhetjük, hogy a két világháború közötti években járunk. Az mindazonáltal konkrét megállapítást nyer, hogy az állatok ámulva hallgatják Hóglyó vízióját egy villamos árammal működtetett gazdaságról, hiszen „ilyesmikről soha még csak nem is hallottak azelőtt”, mert „régí típusú farm volt ez, épp csak a legkezdetlegesebb szerkezetekkel felszerelve” (2021, 45). Ez a környezet megváltozik az erőltetett és igazságtalanságok sora által kísért modernizáció eredményeként (a kommunizmus gyakorlati megvalósulásának tanmeséjéről, allegóriájáról van szó), hiszen a történet végére „a szélmalmot végül is sikerült megépíteniük, és a farmnak most volt saját cséplőgépe és szénalevátora” is (109).

Folytatva a magyar nép írók fentebb megkezdett sorát, Németh Lászlónak az *Iszony* (1947) című lélektani regényében a narrátor-főszereplő Kárász Nelli és „kényszerházastársa”, Takaró Sanyi kibontakozó és végül tragédiába torkolló konfliktusának egyik katalizátorává nem más, mint a mindinkább teret nyerő traktor válik: „Itthon itt volt bozótnak a modern gazdálkodás; a főiskolán fölcsípett gondolatok: magborsót termelni, traktorral szántani, kupeckedni. Én mindebben csak nagyszájú dologkerülést láttam” – Nelli e baljós távolságtartása nemcsak férje, hanem általában is az agrármodernizáció iránt baljós és sötét következményeket vetít előre. „A traktor nem úgy vált be, ahogy Sanyi sok gazdász-műszóval fűnek-fának megjósolta. A cséplés még csak hozott valamit – bár ott is több üzemanyag fogyott, mint gondolta –, bérszántás azonban nem volt; a kommenciós gépész a magunkét meg a Kertész nagybácsiét szántogatta. Sanyi is megunta a játékszerét addigra. Eleinte fogadkozott, hogy csak ezen az egy nyáron lesz neki fizetett gépésze; őszre a traktor minden csínjabinja a kisujjában van már; maga lesz rajta a Kis gépész inasával. Amikor azonban ősszel kinn az Érben elromlott a gép, két nap sem nézett felé. Ráadásul a gépész is hazament Fehérvárra, ott állt a drága szerszám az eső s az emberek kényére.” Természetesen e cselekményi mozzanat csupán egy szeletét képezi a pár nézeteltérési pályafutásának, mindenesetre megvilágítja az egyik, Nelli ellenszenvét tápláló aspektust csakúgy, mint általában az agrárgépesítés zökkenőit.

Engedtessek meg, hogy e ponton egy szó erejéig egy (újabb) tengerentúli kitérőt is tegyünk, megvilágítva a traktor más értelemben vett problematikus jellegét. Említettem egy szó erejéig a két világháború között „nyíló ollót” és

a nyugati fölényt a korszerűsödés terén. Ez azonban nem jelenti, hogy az agrár-gépesítéssel is fémjelzett folyamatok teljesen súrlódásmentesen játszódtak volna arrafelé le. Az alábbiakban az amerikai szerző John Steinbeck nyomán ismertetem a modernizáció ottani árnyoldalát, vagyis a fejlődési pályafutás azon szálait, amelyekkel teljes a történet.

Az *Érik a gyümölcs* (1957) címmel eredetileg 1939-ben megjelent világhírű regényben a traktor és a termőterületek fölszántása Kodolányi munkáihoz hasonlóan földcsuszamlásszerű folyamatokat jelképez. Igaz, a magyar szerző egy-egy család drámájára fókuszáló elbeszéléseitől, amelyekben epizód szerep hárul a gépekre, Steinbecknél az emberek százezreinek sorsát pecsételi meg, amennyiben a korszerű technológiával tönkreteszi megélhetésüket, tömeges nyugatra való vándorlást generálva: „– Negyvenholdas gazda, s még nem tette tönkre a por, és nem kergették el a traktorok?” – kérdezi utasát, Tom Joadot egy sofőr Oklahomában. Majd így folytatja: „A gazdákkal gyorsan végeznek most – mondotta. – Egy traktor tíz családot kiszánt a helyéből. Traktor, mindenütt traktor. Betör és kiszántja helyéből a gazdát” (Steinbeck 1957, 11). E komor jóslat beteljesülése nem sokat várat magára, egyben ahhoz is hozzásegítve az embert, hogy megértse a traktor szimbolikáját Steinbeck könyvében, és azon „kiszántást”, ami nemcsak a földre, hanem emberekre is irányul:

„A traktorok megjöttek az úton, s nekiálltak a földnek; nagy csúszó-mászó rovar módjára mozogtak, a rovar hihetetlen erejével. Csúsztak-másztak a földön, lerakták láncalpukat, végiggördültek rajta, és fölszedték újra. Diesel-traktorok voltak, pöfögtek, amíg tétlenül álltak, mennydörögtek, amikor megindultak, aztán hangjuk egyenletesen zúgó dübörgéssé sűrűsödött [...] A traktor mögött forogtak a fénylő tányérok, élükkel felvágva a földet – nem szántás volt ez, hanem sebészeti műtét –, a felvágott földet jobbra nyomták, s ott aztán a második sor tányér újra föl vágta és balra nyomta; a tányérok metsző éle csillogott, mert a felvágott föld kifényesítette. A tányérok mögött vonszolódó borona vasfogakkal fésülte a földet, az apró rögök összemorzsolódtak, a föld elsimult.” A traktor „módszeresen, szenvedély nélkül becstele-nítette meg a földet, módszeresen, szeretet nélkül szórta a magot a földbe. A vezető ott ült a vasülésén, s büszke volt az egyenes barázdákra, amelyeket nem a maga akaratából húzott, büszke a traktorra, amely nem az övé, s amelyet nem is szeretett, büszke volt az erőre, amelynek nem parancsolt. S amikor a vetés megérett és learatták, senki sem morzsolt el egy forró rögöt, ujjbegyei közt lepörgetve a szétporlott földet. Senki nem nyúlt hozzá a maghoz, nem kívánta kisarjadását. Az emberek nem a maguk termését ették, semmi közülük nem volt a kenyérhez. Vas termékenyítette meg a földet, s lassan-lassan meg is ölte a vas; mert a földet nem szerette és nem gyűlölte senki; nem hallott sem imát, sem káromkodást. [...] Egy idő múlva a bérlő, aki nem tudott elköltözni, kijött s lekuszt az árnyékban, a traktor mellett. – Hiszen te Joe Davis fia vagy... – Az bizony – mondta a vezető. – Hát akkor miért vállaltad ezt a munkát, a magad fajtája ellen?

– Három dollárt kapok egy napra. Meguntam már, hogy kunyeráljak az ebédemért, s még úgyse kapjam meg. Feleségem és gyermekeim vannak. En-nünk kell. Három dollár egy napra, s mindennap megvan. – Ez igaz – mondta a bérlő. – De a te napi három dollárod miatt tizenöt-húsz családnak nincs mit ennie. Vagy száz ember kénytelen elmenni innét s az országutat róni, a te napi három dollárodért. Igazság ez?” E bérlő által feltett kérdésre a traktor vezetője, aki látszólag nem ismeri a földet, ahhoz nem is kötődik igazán, szintén ismer-teti a maga ösztönzőit és a környező politikai gazdaságtani realitásokat: „Hát nem tudod, hogy megváltozott a világ? A földből csak akkor lehet megélni, ha két, öt, tízezer holdad van meg egy traktorod. A szántóföld most már nem a ma-gunkfajta kis embernek való...” (1957, 35–37).

A könyv egyik későbbi jelenete a vezetőhöz hasonlóan felvillantja a gépesítés mögötti, egyszerre racionális és „lelketlen”, steril motívumokat: „Könnyű és ered-ményes így a munka. Oly könnyű, hogy a csoda kivesz belőle, oly eredményes, hogy semmi csoda nincs többé a földben és föld művelésében, s a csodával együtt elvész a föld megértése, a földdel való kapcsolat is” (1957, 112).

Steinbeck művének további összegzésétől ezúttal eltekintünk, az autó-kereskedőtől származó idézettel zárva, amiben megjelenik a haszonállat és a gép azon kontrasztja is, amelyről a későbbiekben még a közép-kelet-euró-pai szerzők kapcsán szót ejtünk: „nem hallotta még senkitől, hogy a gépek korában élünk? Az öszvér már csak arra jó, hogy enyvét főzzenek a csontjából” (1957, 63).

Azt azonban, hogy az állati tényezőt nem egyik napról a másikra szorítja ki a gépi, érzékelteti Josef Škvorecký cseh szerző *Az emberi lélek mérnökei* regénye főhősének, Dannynak a visszaemlékezése is. Az 1977-ben közzétett mű nemcsak a történelmi visszatekintés rétegeit sorakoztatja fel, hanem annak egyik jelene-tében a vidék tablója együttesen vonultatja fel a hagyományos életformát és a gépesítés tapasztalatait: „néztem az ablakból a tovasuhanó alkonyi tájat, a fa-sorral szegélyezett országutat, a háború előtt gyártott, szép nyugodtan pöfögő aprócska autókat, a létrás szekérbe fogott két, elcsigázott ökröt, a mezőről haza-felé hajtó, elkésett parasztot” (1998, II, 44).

Škvorecký e jelenetével már a második világháborút követő benyomásoknál járunk. Az 1939–1945 közötti világégés utáni első években radikális átalaku-lások játszódtak le. Ennek a lefolyása az agrártörténeti szakirodalomban jól ismert, e helyen nem részleteznénk a maga összetettségében, inkább csupán mindennek a témánkkal való konkrét összefüggéseire szorítkoznánk. A terme-lés fő nehézsége eleinte, közvetlenül a világháború után a vonóerőhiány volt. A szántásra alkalmas traktorállomány 1945-ben alig érte el a háború előtti-nek a felét. A háború előtti állati vonóerőnek pedig több mint a fele hiányzott, amit nem pótoltt azon traktorállomány sem, amelyet üzemanyaghiány miatt ráadásul rosszul is használtak ki. A munkagépek terén is hiány mutatkozott, amihez hozzájárult a meglevő gépállomány avulása és a felújítás elmaradása (Kollega Tarsoly és mtsai 1997, 501).

A környezet-gazdaságtan előjáró képviselője, Buday-Sántha Attila agrár-mérnök összegzése szerint „eszköz és vonóerő hiányában csak nagy nehézségek árán, a paraszti réteg önfeláldozó munkájával indult el a termelés”. 1948-tól a politikai és gazdasági terror időszaka köszönt be, aminek részeként és következményeként 1956-ig a magyar mezőgazdaság egyik legválságosabb korszakát éli át, „amely ideológiai és téves gazdasági indokokból (a mezőgazdaság az ipar fejlesztésének tökeforrása) megnyomorította az agrárnépesség egészét és különösen annak a színvonalasan gazdálkodó rétegét”. A kommunista hatalom ugyanis minden eszközt megragadott a földnek mint a termelés színterének „a társadalmi tulajdonba vétele” végett. „Az irreális beadási követelményeket nem teljesítők vagyontárgyait elárverezték, több százezer ember ellen indult kreált indokkal per, nagyon sok parasztembert bebörtönöztek és többet közülük kis végeztek” (2011, 65–67).

Később megváltozott a gépállomások szerepe: központból gazdálkodó vállaltá kezdtek átalakulni. Elsődlegesen a talaj-előkészítés, vetés és növényápolás munkagépei és a vontatásukhoz szükséges könnyű erőgépek kerültek a munka helyszínére. 1957-ben engedélyezték a szövetkezetek korlátozott gépvásárlását, megtörve ezzel a mezőgazdasági gépek tulajdonának állami monopóliumát (Kollega Tarsoly és mtsai 1997, 501).

1960 után a mezőgazdaság átszervezése komplex fejlesztéssel járt, „amely kiterjedt a szakemberek tömeges képzésére (traktorostól a mérnökiig), a világon fellelhető legkorszerűbb technológiák (pl. Shaver, Lohmann, Clay, John Deer stb.) és azok részét képező fajták, gépek, kemikáliák, tartási és takarmányozási rendszerek meghonosítására, tömeges elterjesztésére”, továbbá a vízszintes és függőleges integrációs formák gyors megszervezésére (Buday-Sántha 2011, 71).

1961-ben még 235 gépállomás működött az országban, amiből 1964 elejéig 143 maradt fenn. Az évtized végéig azután a gépállomási hálózat teljesen megszűnt. Egy részük gépjavító állomássá alakult át, saját géppark nélkül. A traktorok száma 1948-ra elérte a háború előtti szintet, az 1950-es évek elején már csaknem kétszer annyi traktor működött (13 ezer) az országban, mint 1935-ben. 1970-ben számuk elérte a 67 ezret, ami azután számszerűen már nem is nőtt tovább. A nagyüzemek traktorállománya mindjobban fogyott, kapacitásuk azonban fokozódott. A kistermelők traktortartását az 1970-es évekig tiltották, később azonban lehetővé tették erőgépek használatát. Részben új gépeket vásároltak, részben pedig átvették a nagyüzemek nullára leírt, de még használható gépeit. A gépi vonóerő az összes vonóerőből több mint 80 százalékot jelentett 1960-ban, 1980-ban pedig 97 százalék felett volt (Kollega Tarsoly és mtsai 1997, 501–502).

E ponton a későbbi évtizedek, sőt, lassacskán már a jelen viszonyok áttekintése is kínálkozik, ami azonban már messze-messze túlmutat a szépirodalomra összpontosító tanulmány keretein.

Fontosabb számunkra ezúttal, hogy Csoóri Sándor *Tudósítás a toronyból* (1963) szociográfiája testközelből szemléli éppen e változásokat, egyszerre elevenítve

meg a „régí világot”, a társadalmi, termelési és ezekkel összefüggésben az életformát illető változásokat, beleértve a gépesítés és a szövetkezetesítés terén jelentkezőket is, a maga szorongásaival és traumáival: „Fönről nem látni, de elképzelem, a fészkerben nyilván egymás hegyén-hátán ott porosodnak a régi világ eszközei, kellékei. Faeke, túskeboronák, vendégoldalak s kerekék. Kerekék, melyek oly lassan és nyögve vitték előre a paraszti világot, hogy már ötven éve félre kellett volna őket hányni az útból. Kerekék, melyek azonban alkonyat felé különös kalandba keveredve oly titokzatos árnyakat vetítettek dűlőutak és árokpartok oldalára [...] a kerekék történelme, szimbolikussá növekedve, az én életembe még folyton belenyikordul. De azt hiszem, a halott S. János huszonkét éves unokája, aki most lép ki a konyhaajtón, s motorjával kezd babrálni, már csak nagyon halványan érti. Traktorista” (1964, 113–114).

Majd Csoóri, illetve egyik karaktere, Antal bácsi a következőképp érzékelteti tapasztalatait a 20. század során immár sokadjára átalakuló világról, egy-szersmind a korszakok eltéréseit is: „A háború előtt ezek a nagygazda porták is zsúfoltak voltak, elevenek. Teli voltak kazlakkal, baromfival. Libák? Csak úgy fehéredtek etetéskor, akárcsak nagymosáskor az a rengeteg alsószoknya, mert akkor még dudossan jártak errefelé az asszonyok, hiszen emlékszik rá. Gyolcsingek, gyolcsgatyák! A háború után ezek az udvarok lassan elszíntelenedtek, megkoptak. Zajtalanabbak lettek a reggeli itatások meg a csordakiverések” (1963, 114–115).

Itt a „keleti blokk” egy másik országába lépnénk át, a számos társadalomtörténeti párhuzamot kínáló Csehország, illetve akkoriban Csehszlovákia tapasztalataira a világhírű szerző, Milan Kundera nyomán. *A lét elviselhetetlen könnyűsége* (2014) címmel 1984-ben, már a francia emigráció éveiben megjelent könyv is beszámol a kortárs Csoórihoz és másokhoz hasonlóan a falu és a falusi közösség végéről az államszocialista idők súlyos örökségeként: „Tereza váratlanul felfedezte, hogy egy kép él benne a faluról, amit olvasmányai vagy az ősei hagytak benne: közösségi világ, melyben mindnyájan valamiféle nagy családot alkotnak, amit a közös érdekek és szokások tartanak össze [...] A kommunizmusban azonban a falu már nem hasonlít ehhez az ősrégi képhez [...] Mindenki arról álmodozott, hogy a városba költözik. A falu semmi olyat nem nyújtott nekik, ami akár csak halványan emlékeztetett volna az érdekes életre. Talán éppen azért, mert itt senki sem akart gyökeret verni, az állam mindinkább elvesztette hatalmát a falu fölött. A paraszt, akinek a föld már nem tulajdona, ő maga pedig szántóföldön dolgozó munkás, nem ragaszkodik többé sem a tájhoz, sem a munkájához; nincs, amit elveszítsen, nincs, amitől féljen” (2014, 364–365). Eme elgyökértelenedés, ha belegondolunk, teljesen elképzelhetetlenként hatna még például Szabó Pál világának mindennapjai során pár évtizeddel korábban. Kundera így folytatja, a haszonállathoz fűződő viszony átalakulásának példájával érzékeltetve a változásokat: „Hajdanán, bizonyára negyven évnél is régebben, ebben a faluban minden tehénnek volt neve [...] a falukból később nagy, szövetkezeti üzemeket csináltak, és a tehének egész életüket két

négyszetméteren tengették az istállóban. Azóta nincs nevük, „machinaeanimatae”-k váltak belőlük” (2014, 373).

E képpel vissza is (t)érünk Csoóri Sándor magyar tapasztalataihoz és társadalomrajzához, amelyeket Antal bácsi oszt meg a narrátorral és az olvasóval a *Tudósítás a toronyból* című műben: „Nézzé csak, milyen szépen ide látszik az új falurész [...] Istálló egyik udvarban sincs már. Azt mondják, ha szükségük van tejre, hoznak a téeszéből. Így persze jóval kevesebb jut a városba. Tehénnel már csak a régi gazdák vesződnek. A jelek azt mutatják, hogy az egykori nincstelenek, kik kevesebb szállal kötődtek a régi paraszti életformához – épp szegénységük következtében –, most sokkal szabadabbak és mozgékonyabbak. Ők lennének a korszerű parasztság előfutárai? [...] Azokban a régi parasztokban is tartanám a lelket, akik még az árokperti fűvet is lekaszálják azért, hogy tehenet tarthassanak. Ezek az utóbbiak a hagyományörzők. Megtartó erejükre, azt hiszem, még hosszú-hosszú ideig szükség lesz” (Csoóri 1963, 117–118). A haszonállathoz való időtlen kötődés és a korszakonként változó életformák mulandóságának paradoxona később is megjelenik e műben a beszolgáltatások idején a tanácselnöki iránymutatással szöges ellentétben fedezettett lovak utódaival történtek, vagyis a szociológiai állatorvosi lova alakzatában: „a tagságnak ez a két kis állat eleven érve volt az elnöki ridegséggel szemben, sőt talán még más is volt, valami névtelen elégtétel mindazért, ami hidegen és kimérten zuhant rájuk. Ficánkolásuk s gyöngé patájuk zaja haszontalanságával együtt kedvesebb volt sokszor, mint a gépeké, melyek arattak helyettük, és gyorsan, a lovaknál is gyorsabban, hordták-vitték őket a határba” (Csoóri 1963, 139).

Sántha Ferenc *Húsz óra* című regényében (1964) nemcsak az agrárgépesítés szemléleti („kell az a [Zetor] gép, mint egy falat kenyér”, 200. o.), disztribúciós és finanszírozási kérdései, valamint a munkanélküliség baljóslatához kapcsolódó dilemmák jelennek meg. Hanem e könyv egyúttal azért is elgondolkodtató, mert elbeszélője az „új” világ munkazajáról még a „régí”, illetve réti állatvilág idilljére asszociál. Hiszen, miközben „kaszát fennek valamerre”, immár „távolról traktor pöfög, vontató húz át a közeli úton. Távolabb még jár a cséplő, szüntelen zümmögését összetéveszti néha a fül a méhek, darazsak, legyek dongásával” (265).

A „jósághoz” való hagyományos kötődés helyetti elidegenedés, az állandóság és mulandóság e szembeállíthatóságának a haszonállat által megjelenített fenti, Csoóri-féle képe egy másik cseh szerzőhöz, az esszéíró, későbbi államfő Václav Havelhez és *A kiszolgáltatottak hatalma* (1991) című esszéfűzéséhez visz, ahol a paraszti gazdaságok organikus és fenntartható működése szintén az államszocializmus környezetromboló hatásainak árnyékában jelenik meg: „Az európai mezőgazdaság alapegységének évszázadokon át a parasztbirtokot tartották. Mifelénk »grund« volt a neve, ami etimológiai szempontból is érdekes: ez a német nyelvből átvett szó voltaképpen »alapot« jelent, s a cseh nyelvben különleges szemantikai árnyalata van: a cseh alap (s egyben birtok) szó

szinonimájaként az »alap alapvető lényegét« emeli ki, annak kétségtelen, hagyományos és a priori spekulatív módon adott becsét és hitelét. Igaz, a parasztgazdaságok számtalan, a legkülönbébb és az idők folyamán vitathatatlanul egyre mélyebb szociális ellentétek forrásává váltak, egyvalamit azonban semmiképpen sem lehet megtagadni tőlük: nevezetesen egy bizonyos arányos, harmonikus, évszázadok hagyományai (parasztok emberöltői) által személyesen kipróbált és személyesen (gazdálkodásuk eredményeivel) szavatolt, annak a helynek a jellegében való meggyökerezettségét, ahol a birtok elterült, továbbá – a birtok kiterjedése és minősége szerinti – bizonyos optimális, kölcsönös arányosságot mindabban, ami a birtokhoz tartozott: a mezők, rétek, mezsgyék, erdők, a lábasjóság, a háziállatok, az ivóvíz, az utak stb. tekintetében. Mindez – anélkül, hogy az évszázadok során egyetlen parasztember is tudományosan bíbelődött volna vele – egészen megnyugtatóan működő gazdasági és ökológiai rendszert alkotott, amelyet a kölcsönös összefüggések és ésszerű egymásrautaltságok ezer szála szőtt át, biztosítva a rendszer szilárd egyensúlyát [...]. (Többek között: a hagyományos grund – a mai »mezőgazdasági nagyüzemi gazdálkodástól« eltérően – az erőforrások terén önellátó volt.) [...] A modern mezőgazdasági és társadalomtudomány alkalmazásának hatására kétségkívül száz meg száz dolog tökéletesebben működhet a mezőgazdaságban: emelkedhet a termelékenység, csökkenhet az emberi munka, megoldódhatnak a legkirívóbb szociális ellentétek.” Majd Havel rátér a történelmi alternatíva árnyoldalára is: „ez volt az, amit »kollektivizálásnak« neveztek. Ez volt az a pusztító fergeteg, amely harminc esztendeje úgy söpört végig a csehszlovák falusi tájon, hogy nyomában kő kövön nem maradt. Eredménye egyfelől a boldogabb jövőről szőtt tudományos utópiáknak feláldozott, megnyomorított életek tízezrei voltak, másfelől az a tény, hogy a falu életében valóban csökkentek a szociális ellentétek és a keserves gürcölés, és mennyiségi szempontból a termelés valóban megnövekedett [...] harminc esztendővel az említett fergeteg után, amely elsöpörte a föld színéről a hagyományos »grund« rendjét [...] hála a felszántott mezsgyéknek és a feldúlt fészekrakó helyeknek, kipusztult a mezei madárvilág [...] a súlyos gépszörnyetek rendre lesúlykolják és ezáltal levegő felvételére alkalmatlanná, tehát termőképtelenné teszik a talajt; a hatalmas tehénistállókba zsúfolt tehenek idegrendszere leromlik, csökken a tejhozamuk; a mezőgazdaság egyre több erőforrást von el az ipartól (gépgyárak, műtrágyagyártás, az adott helyszín szakosítása következtében egyre növekvő szállítási költségek növekedése által) és így tovább. Tömören: az előrejelzések ijesztőek, és senki sem tudja, milyen további meglepetéseket készítenek számunkra az elkövetkező évek és évtizedek” (1991, 244–247).

E helyen az arculatot váltó faluból kiérve olyan jelen- és jövőérvényű fenntarthatósági kérdésekhez érünk, amelyek talán más munkákra, de mindenképpen összetett vizsgálódásokra várnak és tartoznak. A szépirodalom és a társadalomrajz idővel ezen utóbbi folyamatoknak is tükröt tart, ahogyan azt a nagy vonalakban áttekintett hosszú évszázad során is tette.

Befejezés

Az agrárgépesítés realitása akár említésszerűen, akár központi helyen jelenve meg, fontos része a múlt századi írástudók hagyatékának. E művekben e folyamatokat egyesek magától értetődően veszik tudomásul, mint Móricz egyes karakterei, másoknak az megélhetési előnyt jelent, mint Illyés Gyula vagy Féja Géza társadalomrajzaiban. Megint másoknak, így John Steinbeck oklahomai százezreinek egzisztenciális kiszolgáltatottságot vagy valami idegent és taszítót, mint Németh László Kárász Nellijének. Más helyeken a mindezzel egyszerre érvényben levő társadalmi rétegződés folytán elérhetetlen és emiatt érdektelen tárgyakat és fogalmakat is megtestesíthet (Illyés, Veres), vagy épp ez alig-alig kap szerepet elérhetetlensége vagy marginalitása folytán (Szabó Pál). Sokak számára a régi társadalom hagyományos szövetét széttépő folyamatok kísérőjelenségéről van szó (Csoóri Sándor, Milan Kundera, Václav Havel), amely skálának a végpontjainál a korszerűséget és szükségszerűséget, illetve a fenntarthatatlanságot és a fenyegetést találjuk. Egy biztos: az agrárgépesítés jelentős visszhangra lelt, és a legváltozatosabb megvilágításokba került.

E tanulmányban a teljesség igénye nélkül kísértem végig a vidék és a világ útját a Joó György, illetve Móricz ökrétől Csoóri traktoráig, azokon túl csak érintőlegesen tekintettem, evidenciaként könyvelve el az agrárgépesítés realitásának több szempontból vett jelentőségét. Már csak azért is, mert a kérdés hallatlanul értékes irodalmi és szociográfiai munkáknak biztosított témát és szellemi ihletet.

BIBLIOGRÁFIA

- Csoóri Sándor: *Tudósítás a toronyból*. Budapest, 1963, Magvető Könyvkiadó.
- Féja Géza: *Viharsarok*. Az Alsó Tiszavidék földje és népe. Budapest, 1937, Athenaeum. Magyar Elektronikus Könyvtár. Elérhető online: <https://mek.oszk.hu/05000/05017/html/>
- Václav Havel: *A kiszolgáltatottak hatalma*. Pozsony, 1991 [1985], Európa.
- Illyés Gyula (1933) Pusztulás. Úti jegyzetek. (Sz. Babits Mihály – Gellért Oszkár: *Nyugat*, 26 (17–18) 189–205.
- Illyés Gyula: *A Puszták népe*. Budapest, 1978 [1936], Móra Könyvkiadó.
- Iványi Márton: A filoxéra mint társadalmi, növényegészségügyi és borágazati kihívás. *Valóság*, 2021, 63 (2), o. n.
- Kodolányi János: *Börtön. Kántor József megdicsőülése*. 1926. Magyar Elektronikus Könyvtár. Elérhető online: <https://mek.oszk.hu/01600/01657/01657.pdf>
- Kollega Tarsoly István – Püski Levente – Barta Róbert – Gyarmati György: *Magyarország a XX. században*. II. Szekszárd, 1997, Babits Kiadó.
- Milan Kundera: *A lét elviselhetetlen könnyűsége*. Budapest, 2014 [1984], Európa.
- Móricz Zsigmond: *A boldog ember*. 1935. Magyar Elektronikus Könyvtár. Elérhető online: <https://mek.oszk.hu/00900/00988/00988.htm>
- Móricz Zsigmond: *Pillangó*. 1925. Magyar Elektronikus Könyvtár. Elérhető online: <https://mek.oszk.hu/04400/04417/04417.pdf>
- Orwell, George: *Állatfarm*. Budapest, 2021, Helikon.

Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest, 1999, Osiris.
 Romsics Ignác: *Magyarország története*. Budapest, 2017, Kossuth Kiadó.
 Sánta Ferenc: *Húsz óra*. Budapest, 1964, Magvető.
 Josef Škvorecký: *Az emberi lélek mérnöke, I–II*. Ford. V. Detre Zsuzsa. Pozsony, 1998 [1977], Kalligram.
 John Steinbeck: *Érik a gyümölcs*. Budapest, 1957 [1939], Kossuth Kiadó.
 Szabó Pál: *Lakodalom / Keresztelő / Bölcső (Talpalatnyi föld, 1–3)*. Budapest, 1998, Püski.
 Túri Károly: Cséplés Cegléden. In: (sz.) Bibó István: *Népünk és nyelvünk*. 1931, (3) 52–65.
 Veres Péter: *Az Alföld parasztsága*. Budapest, 1936, Oravetz.

Majoros Áron Zsolt: Ültető (2015, acél, 128×50×56 cm)